

Janusz Sztumski

Wstęp
do metod
i technik
badań
społecznych

Wydanie siódme
zmienione i uzupełnione

„Śląsk”

Janusz Sz

Wstęp
do metod
i technik
badań
społecznych

Wydawnictwo
Instytutu Socjologii

Katowice 2010

Janusz Sztumski

Wstęp
do metod
i technik
badań
społecznych

Wydanie siódme
zmienione i uzupełnione

Katowice 2010

Recenzenci wydań poprzednich:
prof. dr hab. Władysław Markiewicz
prof. dr hab. Ryszard Dyoniziak

Opracowanie graficzne:
Marek J. Piwko {mjp}

Korekta:
Laura Ryndak
Barbara Meisner

Skład:
Tomasz Kowalski

© „Śląsk” Sp. z o. o. Wydawnictwo Naukowe, Katowice 2010

Is 2 240018

ISBN 978-83-7164-645-4

Wydawca: „Śląsk” Sp. z o. o. Wydawnictwo Naukowe
ul. Juliusza Ligonia 7, 40-036 Katowice
tel. 32 25 80 756, dział handlowy: 32 25 85 870, faks: 32 25 83 229
www.slaskwn.com.pl, handel@slaskwn.com.pl

odr. 2018 2341K

SPIS TREŚCI

Od autora	9
-----------------	---

Część pierwsza. ZAGADNIENIA OGÓLNE

1. Metodologiczne problemy badań społecznych.....	12
1.1. Specyfika nauk społecznych	12
1.2. Przedmiot i cel badań społecznych	19
1.3. Filozoficzne podstawy badań społecznych	23
1.4. Moralne aspekty badań społecznych	30
1.4.1. Uwagi wstępne	30
1.4.2. Wpływ komercjalizacji nauki na postawy i zachowania badających	32
1.4.3. Propozycja „Dekalogu badacza rzeczywistości społecznej”	34
1.5. Typy badań	36
1.5.1. Badania typu poznawczego.....	38
1.5.2. Badania dla potrzeb praktyki	40
1.6. Proces badawczy	42
1.6.1. Strategia badań w naukach społecznych.....	42
1.6.2. Projektowanie procesu badawczego	43
1.6.3. Badania pilotażowe	44
1.7. Problem badawczy	46
1.7.1. Problem badawczy a problem społeczny	46
1.7.2. Postawy wobec problemów społecznych	51
1.7.3. Postawa naukowa wobec problemów społecznych	57
1.7.4. Typy i formy problemów badawczych	58
1.8. Hipotezy	59
1.8.1. Co to jest hipoteza?.....	59
1.8.2. Typy hipotez	60
1.8.3. Tworzenie hipotez	62
1.9. Wskaźniki i zmienne zjawisk społecznych	63
1.9.1. Proces kształtowania się pojęcia wskaźnika zjawisk społecznych	63
1.9.2. Pojęcie wskaźnika zjawisk społecznych	66
1.9.3. Zmienne w badaniach społecznych	70
1.9.4. Właściwości wskaźników społecznych	73
1.9.5. Funkcje spełniane przez wskaźniki	75
1.10. Metody badań	76
1.10.1. Potoczne i naukowe ujmowanie zjawisk społecznych	76
1.10.2. Pojęcie metody i jej związek z teorią	77
1.10.3. Typologia metod	83
1.10.4. Metody „mieszane”	88
1.10.5. Metody i techniki badań	93
1.11. Rygoryzm i anarchizm metodologiczny	95
1.11.1. Ukazanie problemu	95

1.11.2. Zasadny rygorizm metodologiczny a osobliwie próby unaukowania nauk społecznych	96
1.11.3. Możliwości przewyciężenia osobliwego rygoryzmu i anarchizmu metodologicznego	106

Część druga. PROCES BADAWCZY

2. Eksperyment w naukach społecznych	113
2.1. Pojmowanie eksperymentów w badaniach społecznych	113
2.2. Rodzaje eksperymentów stosowanych w naukach społecznych	117
2.2.1. Eksperyment projektowany w terenie	117
2.2.2. Eksperyment laboratoryjny	119
2.2.3. Eksperyment ex-post-facto	120
2.2.4. Eksperyment projekcyjny	122
2.2.5. Eksperymenty jednoczesne i sukcesywne	123
2.3. Wiarygodność badań opartych na eksperymentach	125
3. Metoda monograficzna	127
3.1. Uwagi dotyczące genezy metody monograficznej i jej rozwoju	127
3.2. Założenia metody monograficznej	135
3.3. Zalety i niedostatkı badań monograficznych	136
4. Badania terenowe	145
4.1. Określenie badań terenowych	145
4.2. Typy badań terenowych	148
4.3. Przygotowanie badań terenowych	148
4.4. Zachowanie badającego w badaniach terenowych	152
5. Badania całościowe i reprezentacyjne	155
5.1. Określenie badań reprezentacyjnych i próbki reprezentacyjnej	155
5.2. Wielkość próbki reprezentacyjnej	157
5.3. Metody wyboru próbki reprezentacyjnej	158
5.3.1. Wybór według przekonań badającego	158
5.3.2. Wybór w oparciu o rachunek prawdopodobieństwa	160
5.4. Zastosowanie metody reprezentacyjnej	162
5.5. Kłopoty związane z doбором próbki reprezentacyjnej i jej zmianami	163
6. Obserwacja	165
6.1. Postrzeganie przypadkowe a obserwacja jako metoda badawcza	165
6.2. Rodzaje obserwacji	169
6.2.1. Obserwacja bezpośrednia i pośrednia	169
6.2.2. Obserwacja kontrolowana i niekontrolowana	170
6.2.3. Obserwacja jawna i ukryta	171
6.2.4. Próba systematyzacji	172
6.3. Zalety obserwacji i trudności związane ze stosowaniem tej metody badań	173
7. Wywiad	176
7.1. Określenie wywiadu jako metody badań	176
7.2. Typy wywiadu	177
7.2.1. Wywiady ustne i pisemne	177
7.2.2. Wywiad skategoryzowany i nieskategoryzowany	177
7.2.3. Wywiad jawny i ukryty	178

7.2.4. Wywiady indywidualne i zbiorowe	179
7.2.5. Wywiad panelowy	181
7.2.6 Wywiad telefoniczny.....	182
7.3. Warunki określające poprawne przeprowadzenie wywiadu	183
7.4. Środki pomocnicze stosowane przy wywiadach	187
7.5. Zalety i wady wywiadu	188
8. Badania ankietowe	190
8.1. Charakterystyka badań ankietowych.....	190
8.2. Typy ankiet stosowanych w badaniach społecznych.....	193
8.3. Wymogi metodologiczne badań ankietowych.....	197
8.3.1. Zasady opracowania ankiety.....	197
8.3.1.1. Struktura ankiety.....	197
8.3.1.2. Forma i treść ankiety.....	198
8.3.1.3. Wygląd zewnętrzny ankiety	201
8.3.2. Uwagi na temat przydatności badań ankietowych	201
9. Badania oparte na dokumentach	203
9.1. Pojęcie dokumentu w badaniach faktów społecznych	203
9.2. Typy dokumentów pisemnych i zasady ich wykorzystywania	205
9.2.1. Dokumenty zebrane w sposób systematyczny	205
9.2.2. Dokumenty okolicznościowe	207
9.2.3. Tzw. metoda biograficzna	210
9.3. Problem wiarygodności danych zawartych w dokumentach.....	212
10. Socjometria	215
10.1. Założenia socjometrii i jej zastosowanie	215
10.2. Ilościowe analizy socjogramu	219
10.3. Uwagi o metodzie socjometrycznej.....	222
11. Badania sondażowe	224
11.1. Uwagi wstępne	224
11.2. Geneza badań sondażowych	225
11.3. Metody i techniki stosowane w badaniach sondażowych	228
12. Opracowanie zebranych materiałów badawczych	234
12.1. Przygotowanie danych do analizy ilościowej i jakościowej	234
12.1.1. Weryfikacja	234
12.1.2. Selekcja.....	235
12.1.3. Klasyfikacja	236
12.1.4. Kategoryzacja	237
12.1.5. Skalowanie	239
12.2. Analiza ilościowa	248
12.3. Analiza jakościowa	256
12.4. Uogólnienie dotychczasowych rozważań dotyczących analizy	264
12.5. Sprawozdanie z badań	267
13. Wyjaśnianie zjawisk społecznych	269
13.1. Określenie problemu	269
13.2. Rozwój poglądów na temat naukowego wyjaśniania	274
13.3. Typy wyjaśnień faktów społecznych	279

14. Metodologiczne aspekty zaufania i podejrzliwości	288
14. 1. Podstawy zaufania i podejrzliwości	288
14. 2. Analiza uwarunkowań zaufania i podejrzliwości	294
Wybrana literatura	300

OD AUTORA

Kiedy w roku 1976 pisałem *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, który był pomyślany jako rozszerzony konspekt i stał się pierwszym wydaniem tej książki, nie myślałem, że po latach będę przygotowywał jego siódme wydanie. Okazało się, że książka ta – pomimo coraz większej konkurencji na rynku wydawniczym – cieszy się nadal zainteresowaniem Czytelników, a dowodem tego jest właśnie potrzeba kolejnego wydania. Cóż może bardziej cieszyć autora niż zainteresowanie jego pracą. Ale też zobowiązuje go to do dalszych wysiłków, mających na celu poprawę jakości swojej pracy – zgodnie z wyznawaną przeze mnie zasadą, że nic nie jest na tyle dobre, aby nie mogło być lepsze.

Kierując się wymienioną zasadą, dokonałem zarówno korekt zmieniających do usunięcia wcześniejszych potknięć, jak też uzupełniłem to wydanie *Wstępu* nowymi elementami, w których starałem się uwzględnić postępujący rozwój metodologii badań zjawisk społecznych. Uważam bowiem, że jeżeli zainteresowanie zaproponowanym we *Wstępie* sposobem wprowadzenia w złożoną problematykę metodologii badań społecznych utrzymuje się, to – wychodząc naprzeciw oczekiwaniom Czytelników – warto podjąć dodatkowe wysiłki mające na celu nie tylko poprawę jakości tej pozycji wydawniczej, ale także uzupełnienie jej nowymi treściami.

Ukazując problemy metodologiczne badań społecznych, wskazuję również na istniejącą literaturę przedmiotu zarówno polsko- jak i obcojęzyczną. Staram się w ten sposób przybliżyć ją przynajmniej w pewnym stopniu Czytelnikowi i ułatwić Jemu samodzielne studiowanie tej problematyki.

Książka składa się z dwóch części. W *pierwszej* – ogólnej – chcę m.in. zwrócić uwagę Czytelnika na złożoność i specyfikę metod i technik badań zjawisk społecznych, przypominając poglądy głoszone na ten temat przez tak wybitnych przedstawicieli nauk społecznych, jak np. W. Dilthey, F. Znaniecki, J. Chałasiński, St. Ossowski, P. Sorokin czy Max Weber. Chcę także przestrzec Czytelnika przed naiwną wiarą w możliwość osiągnięcia wielkich efektów poznawczych poprzez

bezkrytyczne stosowanie w badaniach rzeczywistości społecznej metod zapożyczonych z innych nauk, a równocześnie wskazać na konieczność postawy nacechowanej dużą rzetelnością badawczą i otwartością na osiągnięcia metodologii, krytycyzmem i oczywiście dobrą znajomością stosowanych metod.

Natomiast w *drugiej* części omawiam bardziej szczegółowo stosowane sposoby badania rzeczywistości społecznej, ukazując zarówno ich zalety, jak i wady. Swoistym zakończeniem tej części są ostatnie dwa fragmenty, poświęcone wyjaśnieniu zjawisk społecznych oraz metodologicznym aspektom zaufania i podejrzliwości. W pierwszym z nich staram się ukazać, co i w jakim stopniu możemy poprzez badania poznać i wyjaśnić w naukach społecznych. W drugim – podejmuję krytyczną refleksję o charakterze ogólnometodologicznym, co – jak sądzę – może być przydatne tym, którzy zajmują się badaniami.

Zdaję sobie sprawę z tego, że nie wszystko, o czym można pod tytułem tej książki napisać, zostało przeze mnie w pełni przedstawione, czy też choćby zarysowane skrótowo. Jest to jednak przecież tylko „wstęp”, czy „wprowadzenie” w określoną problematykę, a nie podręcznik metod i technik badań. Dlatego też jednym z jego celów jest wskazanie pełniejszych opracowań z tego zakresu, które wymieniam w *Wybranej Literaturze*.

Czy i w jakim stopniu intencje, którymi kierowałem się pisząc tę książkę, zostały zrealizowane? Odpowiedź na to pytanie należy oczywiście do Czytelników.

Katowice, lato 2010 r. *Janusz Sztumski*